
УДК 94(477.43).084«1921–1929»

О. М. ГОЛОВКО,

*доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, професор,
проректор Харківського національного університету внутрішніх справ;*

В. А. ГРЕЧЕНКО,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

БОРОТЬБА МІЛІЦІЇ З САМОГОНОВАРІННЯМ В УСРР У РОКИ НЕПУ (1921–1929 РР.)

Розглянуто основні аспекти боротьби міліції з самогоноварінням і пияцтвом в Українській СРР в період нової економічної політики, проаналізовано причини цього явища, його рівень, форми та методи боротьби з ним та їх ефективність.

Ключові слова: міліція, самогоноваріння, пияцтво, нова економічна політика, злочинність.

Golovko, O.M. and Grechenko, V.A. (2015), "Fight of militia against hooch making in Ukrainian SSR during the period of a new economic policy (1921–1929)" ["Borotba militsii z samohonovarinniam v USRR u roku nepu (1921–1929 rr.)"], *Pravo i Bezpeka*, No. 1, pp. 20–29.

Боротьба з самогонварінням має давню історію. Одна з найцікавіших її сторінок – доба непу, пов'язана зі значною трансформацією радянського суспільства та існуванням, хоча багато в чому формальним, «сухого закону». Цій проблемі присвятили свою увагу в наукових дослідженнях історики В. М. Алтуєв [1], І. В. Іщенко [2], О. К. Міхеєва [3], О. В. Чернуха [4], М. П. Олійник [5], які в контексті аналізу регіональних проблем історії України доби непу вивчали і питання, пов'язані з пияцтвом і самогонварінням. Проте комплексно ця проблема ще не досліджувалася. Тому, враховуючи актуальність і масштабність проблеми, її недостатнє вивчення, в нашій статті ми проаналізуємо соціально-економічні причини та рівень самогонваріння в роки непу в радянській Україні, дослідимо форми, методи та ефективність боротьби міліції з ним у цей період.

В умовах нової економічної політики, як вірно зазначає Г. Т. Камалова, в діяльності міліції на цьому напрямі явно простежуються два етапи. Перший етап охоплює 1921–1925 рр., коли боротьба з самогонварінням проходила в умовах дії «сухого закону», тобто заборони продажу горілки. На другому етапі – з 1925 по 1928 рр. – було дозволено продаж горілки, і боротьба з незаконним самогонварінням йшла перервами (наприклад, у 1927 р. вона була призупинена, а в 1928 р. – відновлена) [6, с. 10].

Відступ від «сухого закону» в ці роки відбувався так: 30 грудня 1921 р. було видано постанову РНК УСРР «Про продаж виноградних вин» [7], чим було покладено початок відновленню виноробного господарства. Постановою ВУЦВК про акциз з коньяку та горілочаних виробів від 3 січня 1923 р. було дозволено виробництво і продаж легких наливки, пива та вина [8]. Далі – постанова РНК УСРР від 9 березня 1923 р. «Про дозвіл вироблювати і провадити продаж населенню вин, що містять в собі алкоголю до 20 градусів» [9].

За ініціативою Л. Д. Троцького ЦВК СРСР прийняв постанову, що дозволяла виробництво пива для збуту населенню. І з'являються: «Степняка Разін», «Червона Баварія», «Жовтневе». Відтак, 26 серпня 1923 р. ЦВК і РНК СРСР видали спільну постанову про відновлення виробництва і торгівлі спиртними напоями. (Фактично набула чинності з 1 січня 1924 р.). Причина – країні знадобилися гроші для здійснення економічних проектів. Для того 3 грудня 1924 р. вийшла постанова ЦВК і РНК СРСР про дозвіл на території РРФСР та інших союзних республік виробництва і продажу наливки, настоянок

і етилового спирту міцністю не більше 30 градусів. Народ прозвав 30-градусну горілку «риковка» – на честь тодішнього голови РНК СРСР О. І. Рикова.

Причини ухвалення закону 1921 р., а також швидкого поширення пияцтва до кінця 1920-х рр. лежали, передусім, в економічних і соціально-політичних змінах, що сталися в країні. Переоцінка основ торгової політики, що почалася після введення непу, призвела до відтоку державних доходів за рахунок нерегламентованого виробництва і продажу спиртного. Вже на початку 1920-х рр. фактом стала монополізація пивних у руках непманів. Гонитва за вигодою неминуче підштовхувала їх до дій, які йшли урозріз із чинним законодавством. Посилилося проникнення приватника у сферу виноробства, як і в інші галузі харчової промисловості, що обіцяли швидкий обіг засобів, що вкладалися. Висока, через низку обставин, вартість промислових виробів, що надходили на ринок, і низькі ціни на хліб («ножиці цін») змушували дрібних виробників удаватися до переробки хліба на самогон. Маса приватних посередників, які заповнили міста після введення «вільної торгівлі», у більшості своїй неврахованих, сприяла доставці самогону у винні крамниці.

Причиною розвитку пияцтва в умовах 1920-х р. можна назвати також, по-перше, розширення продажу пива і громадських функцій тодішніх пивних. Дорожнеча видовищ, їх незвичність для багатьох клубів, які заповнювалися в основному молоддю, побутові стереотипи, сприйняті від дореволюційної епохи, зробили пивну не лише приміщенням для споживання спиртного, але й по суті найбільш доступним місцем спілкування. Поліпшення матеріального становища і поява у зв'язку з цим значного вільного часу зміцнили цю ситуацію. По-друге, розвитку пияцтва сприяла житлова криза, яка стала гостро відчуватися в містах на початку 20-х рр. і дала поштовх подальшому розвитку різних форм гуртожитків. Заповнювали їх, в основному, особи, котрі прибули з села і знаходилися в полоні старих традицій і, природно, некритично сприймали подібного роду «побутову спадщину» в містах. Гуртожитки об'єднували робітників передусім на ґрунті побуту, а саме тут найповільніше долалися відсталі погляди і звички.

Усе це в сукупності й актуалізувало боротьбу міліції з самогонварінням. Тільки за перше півріччя 1921 р. міліцією Катеринославської губернії було викрито 353 випадки самогонваріння [10, с. 92].

У наказі по Харківській губміліції від 28 лютого 1921 р. визнавалося, що самогоноваріння як у самому місті, так і в повітах невпинно зростає. Зазначалося, що міліція і народні суди припустилися суттєвих помилок у боротьбі з цим злом, занадто лояльно ставлячись до виробників і розповсюджувачів «зеленого змія». Начальникам міліції та розшуку наполегливо рекомендувалося, якщо затримані особи вже неодноразово притягувалися до відповідальності за виготовлення і продаж самогону, зазначати це у протоколах. Таким чином, народні суди отримували підставу для винесення більш серйозного покарання для порушників. Справи найбільш систематичних із них треба було передавати на розгляд ревтрибуналів [4, с. 74].

Керівництво міліції почало вимагати від своїх підлеглих активізувати боротьбу з пияцтвом та самогоноварінням. Міліціонери повинні були затримувати громадян у стані алкогольного сп'яніння, а власників закладів, де вони перебували у такому стані, притягати до адміністративної відповідальності. І хоча міліцією, наприклад Донецької губернії, було взято під нагляд навіть підприємства, де виготовляли одеколони, і за вживання та виготовлення спиртних напоїв погрожували виселенням, конфіскацією майна і навіть розстрілом, кількість зареєстрованих випадків самогоноваріння невпинно зростала протягом 1921–1925 рр. Завдяки активним діям міліції та карного розшуку на цьому етапі вдалося тільки уповільнити темпи росту вказаного виду злочинів – у 1922 р. темп росту становив 338 %, у 1923 – 293 %, у 1924 – 58 % [3, с. 67].

Дієвою формою сприяння свідомого населення органам міліції в боротьбі з незаконним винокурінням були повідомлення про осередки пияцтва, адреси самогонників через газету. Наприклад, у Катеринославській губернській газеті «Звезда» від 28 листопада 1923 р. було вміщено замітку під назвою «Міліція, перевір!», в якій робітники повідомляли місця виготовлення самогону [11].

Для виявлення осередків самогоноваріння створювалися спеціальні загони міліції. Так, протягом січня 1923 р. у повітах Харківської губернії самогонників виявляли міліцейські загони, до складу яких входило 80 осіб (4 начальники міліції, 18 піших та 58 кінних міліціонерів) [12].

Робота міліції в цій сфері з вересня 1922 р. по вересень 1923 р. характеризується такими цифрами: зроблено обшуків – 43 418, виявлено вогнищ самогоноваріння – 26 484, відібрано

апаратів – 33 274, відібрано самогону – 10 802. Кількість складених протоколів – 56 486 [13].

Міліція боролася не тільки проти самогоноваріння, але і з його безпосереднім наслідком – пияцтвом. У 1927 р. на душу населення України припадало 2,3 літра горілки, 2,6 літра пива, 0,54 літра вина. У 1927 р. міліція затримала в столиці України 12 299 п'яних, які хуліганили на вулицях або в громадських місцях. Карети швидкої допомоги в 1927 р. в м. Харкові надали допомогу 340 особам, які були в п'яному стані; з них 146 чоловіків і 38 жінок знаходилися в стані важкого сп'яніння, 129 чоловіків і 29 жінок мали травми і поранення, які вони отримали в стані сп'яніння, 9 чоловіків і 7 жінок закінчили своє життя в п'яному стані.

Те, що в Україні в ці роки зростає пияцтво, – явище очевидне. Вживання горілки в Україні з 1,5 мільйона літрів у 1924 р. зросло до 89,5 мільйона літрів у 1928 р. У бюджеті донецького робітника витрати на спиртні напої з 0,2 % в 1922 р. зросли до 4 % у 1927 р. Так, у Донбасі серед шахтарів, які більше усіх витрачають на спиртні напої, найбільше прогулів з неповажних причин. У 1927 р. на одного робітника припадав 31 день прогулів. Обстеження, проведені в 1927 р. лікарями Гальперінім та Ісаєвим, показали, що 30 % усіх венеричних хворих отримали цю недугу в п'яному стані. Статистичні дані Нарком'юсту УСРР про зростання хуліганства в період 1923–1926 рр. показують, що 20 % хуліганських вчинків виникли під впливом легкого сп'яніння, 15,5 % – під впливом сильного сп'яніння [14, с. 793].

За висновком І. В. Іщенка, найбільш негативних соціальних наслідків цей процес набув (щодо Півдня України) у промисловому регіоні Катеринославщини (серед чорноробів, які працювали в металургійному комплексі, на будівництві). Зловживали спиртним і портові робітники (насамперед докери) Одеси, Миколаєва та Херсона. У свою чергу, поширення алкоголізму на селі було притаманно незаможникам, які мали найменшу землезабезпеченість і працювали сезонними робітниками. Відвертими п'яницями вважалися так звані «ледарі», певний відсоток яких пропивав орендну плату, що надходила їм за користування землею [15, с. 9–10].

Переважно алкоголіками ставали робітники підприємств, тобто важкої фізичної праці, які виправдовували свою пиятику розслабленням після робочого дня [16, с. 9–10]. Як доводить статистика, чим більше часу людина працювала, (а отже, й більше заробляла), тим більше грошей вона витрачала на алкоголь. Наприклад,

робітники, які працювали 9 годин на день і витрачали більше половини зарплати на спиртні напої, становили 33 %, а ті, котрі працювали понад 10–12 годин і пропивали також більше половини зарплати, вже становили 67 % від загальної кількості робітників, які вживали спиртні напої [17]. Нелегкими були дні видачі зарплати для працівників витверезників. Якщо у звичайні дні вони обслуговували 20–30 осіб, то в день зарплати до витверезників потрапляло вдвічі більше п'яниць [18].

Не дивно, що після бурхливих свят робітники не з'являлися на роботу, і це позначалося на виробництві. Так, після Різдва 1929 р. ХПЗ недодав 20 тракторів, електрозавод – 60 електромоторів, а «Світло шахтаря» – 400 шахтарських ліхтарів [19, с. 10].

Попит на самогон тримався на постійному рівні, адже пляшка кращої фабричної горілки на ринку в 1928 р. коштувала десь 80 копійок, а відро – 16 руб. Виготовлення ж відра самогону вартувало самогоннику 6 руб. 50 коп., отже, в реалізації він був значно дешевшим [20].

Протистояння алкоголізмові на початку 1920-х років обмежувалося виданням просвітницьких брошур, лекціями на підприємствах, тематичними виставками, демонструванням наочності.

На жаль, випадки пияцтва були і серед міліціонерів. Помічник начальника Полтавської окрміліції у рапорті на ім'я начальника Полтавської повітової окрміліції 4 травня 1923 р. повідомляв: «Повідомляю, що увечері 4-го травня ц/р. начальник резерву Мірошніченко, ст. міліціонер Демочка, ст. міліціонер Пирогов, комвзводу Пастухов, фуражир управління Дергун, діловод Телятніков, узявши стройових коней резерву окрміліції, від'їхали за межу міста, тобто по напрямку хутора Штепа, і зупинившись біля соснових посадок почали пиячити. Із слів вказаних т.т. самогонку купували за готівковий розрахунок. По дорозі назад, через сильне сп'яніння ст. міліціонер Демочка сидіти на коні не міг і кілька разів падав з неї. За Вашим наказом мною були оглянуті вказані товариші. Знайдено було, що тільки ст. міліціонер Демочка був дуже п'яний, а інші в нетверезому вигляді. Коні були у хорошому стані, очевидно, їх не ганяли» [21, с. 472]. Звертає на себе увагу факт оцінки стану коней, інше особливих коментарів не потребує.

«Приклад» показували і деякі районні керівники. В Новоушицькому районі Подільської губернії (нині Хмельницька область) голова райкомнезаму Мигаляс пиячив, за що був звільнений з посади. А «член райвиконкому Куценко та секретар райвиконкому Панич поїхали в с. Жабинці в службових справах, зажадали самогону і замість роботи почали пиячити та грати на грамофоні» [5, с. 120].

У наказі начальника Харківської губміськмліції від 11 травня 1923 р. було чітко сформульовано основні адміністративні заходи боротьби з пияцтвом: карати всі прояви публічного пияцтва і пов'язаних з цим безчинств, а саме: запобігати появі нетверезих громадян у громадських місцях та на вулицях; не дозволяти розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях та кафе й ресторанах, які не мають ліцензії на продаж спиртних напоїв; переслідувати розпивання будь-де самогону та інших сурогатних спиртних напоїв. Крім того, у документі сказано, що найбільшій ефективності цих заходів можна досягти за умови поєднання каральних та профілактичних заходів, серед яких провідне місце відводилося організації лекцій на тему «Пияцтво – суспільне зло» та проведенню агітаційно-показових судів [22].

За дев'ять місяців 1923–1924 р. харківською міліцією було проведено 13388 обшуків, ліквідовано 1935 осередків самогонваріння з метою збуту, 4437 – без такого наміру. Виявлено 1570 випадків зберігання самогону і спиртних напоїв для продажу і 3673 – «для себе». Конфісковано 3756 самогонних апаратів, затримано 2911 самогонників, стягнуто штрафів у сумі 54790 руб. [23, с. 30].

Як зазначалося в огляді діяльності міліції УСРР за січень–квітень 1923 р., у Катеринославській губернії вилучено 1035 самогонних апаратів, складено велику кількість протоколів у справах про пияцтво та самогонваріння [10, с. 92].

Однак заходів, які здійснили місцеві Ради, органи міліції України, у тому числі щодо посилення боротьби із самогонварінням, було недостатньо, і до осені 1923 р. воно загрожувало набути великих масштабів.

6 червня 1923 р. було прийнято постанову ВУЦВК УСРР «Про надзвичайні заходи щодо боротьби з самогонварінням». У ній зазначалося, що незаконна вигонка спирту шляхом самогону завдає значного господарського і політичного збитку республіці, а боротьба з самогоном в загальному порядку не приводить до потрібних результатів. У зв'язку з цим ВУЦВК постановив, що справи по приготуванню, зберіганню самогону, сурогатів спиртних напоїв з метою збуту, а рівно і самий збут цих речовин і торгівля ними повинні розглядатися народним суддею поза чергою. Відносно

осіб, які обвинувачуються в цих злочинах, як запобіжний захід застосовувати взяття під варту, причому незастосування вказаного заходу може бути допущене належними органами влади лише в абсолютно виняткових випадках і має бути мотивовано особливою постановою. Розмір адміністративних стягнень за порушення останніх визначався у вигляді штрафу не більше 500 руб. золотом або примусових робіт до шести місяців [24, с. 577–579].

Інша постанова – вже Раднаркому УСРР – від 30 листопада 1923 р. передбачала 75 % штрафних сум, стягнених за виготовлення, зберігання або продаж самогону, у випадку розкриття злочину правоохоронцем відраховувати на користь міліції. Коли подібний злочин розкривався за допомоги громадян, то міліція отримувала 50 % від розміру штрафної суми, громадяни – 25 %, і ще чверть суми штрафу обов'язково надходила у місцевий бюджет виконкому [25, с. 35]. Проте Харківське губернське управління міліції регулярно отримувало інформацію з місць про недотримання органами місцевої влади постанови РНК і переведення штрафів у повному обсязі до місцевих бюджетів, тоді як міліція не отримувала призначених їй сум [26].

Такий перерозподіл змушував міліціонерів приховувати частину грошей, отриманих внаслідок стягнення штрафів за самогоніваріння. Наприклад, у січні–лютому 1924 р. до Харківського виконкому надійшло лише 43 % коштів від загальної суми штрафів. Треба сказати, що це був ще далеко не найгірший показник у республіці. Наприклад, у Волинській та Чернігівській губерніях він відповідно становив 18 % і 13 % [27]. Це змусило керівництво виконкомів відповідальніше поставитися до розподілу коштів, отриманих внаслідок стягнення штрафів за самогоніваріння, і перераховувати відповідні суми на потреби управління Харківської губернської міліції, тим же стимулюючи його подальшу роботу.

Про результати боротьби з самогоніварінням часто повідомлялося в пресі. Наприклад, газета «Пролетарий» (Харків) в одному з номерів за жовтень 1923 р. описувала суд над якоюсь Самойловою, яка гнала самогон. Спочатку вона була засуджена до одного року примусових робіт умовно, але продовжувала свій «злочинний промисел». Міліція склала на неї 2 протоколи, але й після цього вона не припинила своєї діяльності, у неї знову знайшли велику кількість самогону. Народний суд засудив її до 3 років позбавлення волі. Вона подала

касаційну скаргу, посилаючись на те, що на її утриманні знаходяться маленькі діти. Проте касаційна інстанція не лише не відмінила вирок, але й зробила його суворішим. Самойлова була засуджена до 3 років ув'язнення з конфіскацією майна, діти віддавалися на утримання держави, у дитячий будинок [28].

З метою зменшення масштабів самогоніваріння працівники міліції Катеринославщини з жовтня 1924 р. і до кінця травня 1925 р. провели 3263 обшуки у самогонників, вилучили в них 1125 самогонних апаратів, 9 діжок і 25 відер із самогоном та брагою, виявили чимало осередків таємного винокуріння, – на п'яниці і осіб, які продавали фальсифіковану горілку, наклали штрафи на суму 44 947 руб. (за цінами 1925 р.) [10, с. 92].

У збірнику «Красный страж» було опубліковано статтю В. Іванова, де аналізувалося, як міліція вела боротьбу з самогоніварінням у 1923–1924 рр. Боротьба ця велася за двома напрямками: 1) за допомогою заходів культурно-освітніх і 2) за допомогою заходів адміністративно-каральних. До заходів культурно-освітніх відносилися роз'яснення учням в навчальних закладах усієї школи про шкоду алкоголізму, читання епізодичних лекцій для дорослих на ту ж тему. Щодо заходів адміністративно-каральних, то необхідно відмітити, що радянське законодавство карало за самогоніваріння досить суворо. Кримінальний кодекс УСРР присвячував цьому злочину цілих три статті: 140, 1401 і 1402, в яких були передбачені як приготування, так і зберігання та збут самогону. Закон робив різку відмінність у покаранні для самогонників за певною ознакою: чи було самогоніваріння тільки для власного споживання чи в цілях продажу. В першому випадку покарання могло бути призначено у вигляді штрафу до 500 руб. або примусових робіт до 6 місяців, а в другому – у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років з конфіскацією частини або усього майна. Відмінність мотиву приготування і зберігання самогону впливала і на процесуальну сторону справ про самогоніваріння, оскільки справи «з метою збуту» йшли на розгляд в нарсуди, а в тих випадках, коли «мета збуту» залишалася недоведеною, дізнання поступало на дозвіл в адміністративний відділ губ- або окрвиконкому. Як у судові органи, так і в адмінвідділи справи про самогон надходили від міліції.

Міліція УСРР почала більш конкретну боротьбу з самогоніварінням з початку 1923 р. Ця боротьба велася або в порядку звичайної повсякденної роботи міліції, або в порядку

ударних кампаній. Таких кампаній у всеукраїнському масштабі було проведено дві, а саме: перша – у вигляді місячника в січні–лютому 1923 р. і друга – двотижневика перед пасхальними святами 1924 р. Хроніка міліційної служ-

би рясніє безліччю фактів, коли самогон знаходили і в замурованій підлозі, й у бичачому пухирі під сукнею, і в казанку, на якому для відведення очей сиділа дитина.

Таблиця 1

Відомості про окремі показники боротьби міліції УСРР із самогонварінням у 1923–1924 рр.

Що зроблено	1923 р.	1924 р.	Всього
Проведено обшуків	76698	139101	215799
Відібрано апаратів	38523	47302	85825
Відібрано самогону	10195 в.	19785 в.	29980 в.
Відібрано закваски	12612 в.	192377 в.	204989 в.
Затримано самогонщиків	36253	23171	59424
Накладено штрафів	Відомостей немає	1281455 р.	1281455 р.
Стягнуто штрафів		643367 р.	643367 р.

Зважаючи, що загальне число начальників районів і райнаглядачів, тобто активних працівників міліції УСРР, дорівнювала, приблизно, 1000 осіб, на кожного з них за 1 рік 10 місяців у середньому припадало 215 обшуків, відібрано 85 апаратів, відібрано 230 відер самогону і закваски. Ці цифри свідчать про те, що міліцією виконана значна робота щодо боротьби з самогонварінням. Проте необхідно визнати, що та кількість самогону, яка відбиралася у населення, була тільки невеликою частиною всього викурюваного самогону [29].

2 лютого 1924 р. начальник міліції та розшуку УСРР І. К. Якимович видав наказ «Про заходи щодо ліквідації самогонваріння». У ньому, зокрема, зазначалося, що «боротьба з самогонварінням ведеться недостатньо енергійно». Тому наказувалося:

«1. Прищепити начальникам усіх ступенів необхідність приділення максимуму уваги боротьбі з самогоном і кинути гасло «Не пропустити жодного п'яного, не склавши протоколу».

2. Встановити неослабний нагляд за наявними в тих або інших районах і пунктах слюсарними, ковальськими і т. п. майстернями, що виготовляють, ремонтують, зберігають і збувають самогонні апарати» [30].

У січні–березні 1925 р. міліція Харкова здійснила обшуки у квартирах і будинках 250 мешканців, під час яких було виявлено 45 самогонних апаратів, вилучено 392 пляшки самогону і 73 сулії закваски. За готування «зілля» наклали штрафи на 84 осіб [31, с. 38].

Проте, незважаючи на всі зусилля працівників міліції, самогонваріння не вдалося ліквідувати адміністративними методами. Тому в

середині 1920-х років уряд увів державну монополію на винну торгівлю.

З підвищенням ціни за пляшку горілки з одного рубля до 1 руб. 50 коп. у грудні 1925 р. сталося зростання самогонваріння в 1926 р. [6, с. 11].

Вагому роль у боротьбі з самогонварінням відігравали так звані «місячники», запроваджені з 1927 р. в умовах розгортання нових кампаній хлібозаготівлі [32, арк. 78]. Адже через самогонваріння держава недоотримувала від населення чималу кількість зерна. Під час «місячників» міліціанти мали не тільки ретельніше виявляти місця виробництва та збуту самогону, але й слідкувати за своєчасною сплатою адміністративних штрафів і перерахуванням отриманих коштів до державної скарбниці.

Під час одного з таких «місячників» у січні 1928 р. особливо відзначилися співробітники Вовчанського району на Харківщині, які вилучили 529 літрів самогону та 67 самогонних апаратів. Однак у таких районах, як Харківський та Мереш'янський, показники були значно скромнішими – 52 апарати і 6 літрів та 1 апарат і 14 літрів відповідно [32, арк. 89–91]. У міліцейських звітах того часу явну розбіжність між районами прямо пов'язували зі ступенем підготовки та працездатності окремих райміліцій, їх здатністю виконувати свої безпосередні обов'язки. В цьому і полягало ще одне значення подібних «місячників» – виявляти найслабші у професійному відношенні ланки у структурі правоохоронних органів Харківського округу. Стосовно міліцейського керівництва районів-«аутсайдерів» одразу робилися відповідні оргвисновки, внаслідок яких дехто втрачав свої посади. Так, після заміни начальника

і заступників у Мереф'янському районі вже за перші два тижні лютого міліціонери виявили 89 літрів самогону, що у 16,5 раза (!) перевищувало показник січня [32, арк. 157].

У 1928 р. у зв'язку із загостренням хлібозаготівельної кризи усі сили міліції знову були кинуті на боротьбу з самогоноварінням, причому не лише з промисловим виробництвом, але і для домашньої потреби. Кількість обшуків досягла рекордних цифр [6, с. 11].

6 лютого 1928 р. відбулося засідання колегії Народного комісаріату внутрішніх справ, яка розглянула питання «Про хід кампанії в справі боротьби з самогоноварінням». У рішенні колегії, зокрема, зазначалося: «З метою досягнення реальніших наслідків у справі боротьби з самогоноварінням, вважати за необхідне оголосити на певний термін добровільну здачу громадянами самогону та апаратів зі звільненням осіб, які здадуть такі, від судової та адміністративної відповідальності, для чого скласти відповідного проекту постанови ВУЦВКу. Звернути увагу зав. адміністративних відділів та нач. міліції Волинської, Конотопської, Первомайської та Херсонської округ на необхідність підвищити інтенсивність роботи в галузі боротьби з самогоноварінням; зав. адміністративних відділів та начальникам міліції округ Артемівської, Бердичівської, Ізюмської, Дніпропетровської, Луганської, Мелітопольської, Миколаївської та Старобільської зазначити, з попередженням про відповідальність, на неприпустимість надалі такої неінтенсивної роботи щодо боротьби з самогоноварінням, запропонувати вжити найрішучіших заходів до посилення її. Запропонувати Управлінню Роб.-Сел. Міліції УСРР продовжувати взятую тверду лінію догляду за роботою місць по переведенню кампанії, не зупиняючись в разі необхідності, перед застосуванням суворих заходів впливу» [14, с. 741].

Як видно з цього документа, справа боротьби з самогоноварінням була далекою від успі-

шного завершення. Колегія покладалася на малореальний заклик до добровільної здачі самогонних апаратів та звертала увагу керівників міліції низки округів на необхідність інтенсифікації цієї роботи.

3 березня 1929 р. наркомати юстиції та внутрішніх справ спільно видали обов'язкове розпорядження щодо боротьби із шинкарством, яке каралося штрафом, ув'язненням та висилкою за межі округи [33]. Услід за цим 28 травня 1929 р. з'явилася постанова РНК УСРР «Про заходи до обмеження торгівлі спиртними напоями», яка забороняла «в промислових містах та фабрично-заводських селищах відкривати нові місця продажу горілки і горілчанних виробів». Харківській міській раді дозволялося закривати будь-яку точку продажу горілки, спиртних виробів та пива на прохання робітничих організацій. Натомість по всьому місту відкривалися культурні заклади – невеликі кафе, де не продавали міцних напоїв. Також суворо заборонялося торгувати горілкою та пивом: на революційні свята; у районах розташування фабрично-заводських підприємств – у дні видачі заробітної платні; в робітничих клубах, буфетах громадських установ, у театрах, кіно, лазнях, громадських садах, парках і місцях народного гуляння; у закусточних та їдальнях громадського харчування; реалізовувати особам, які вже перебувають у стані алкогольного сп'яніння (таких просто не пускали до пивних і ресторанів) [34, с. 16]. У пресі була заборонена алкогольна реклама, дозволялися тільки відповідні вивіски на тих крамницях, де торгували вином і пивом [35].

Тільки в Харкові перед Великоднем 1929 р. продали півмільйона «сороковок» горілки, майже на півмільйона карбованців» [36].

За 1929 р. за незаконний продаж горілки лише у Харкові було притягнуто до кримінальної відповідальності 256 осіб, до адміністративної – 465 [37].

Таблиця 2

Відомості про затриманих п'яних і хуліганів по м. Харкову з 1 квітня 1929 р. по 1 березня 1930 р. [14, с. 856]

Затри- мано	Контингент п'яних			Членів КП(б)У	Членів ВЛКСМ	Пору- шено справ	Контингент хуліганів		
	служ.	робіт.	інших				служ.	робіт.	інших
11811	1320	5436	5015	91	61	1501	101	505	530

Як бачимо, число п'яних і хуліганів залишалося досить значним.

Статистика щодо смертності теж невтішна: із 100 серцевих нападів лише 10 викликані іншими причинами, решта 90 сталися через вживання алкоголю; 40 % злочинів скоєно в стані алкогольного сп'яніння; 20 % нещасних випадків на виробництві, вдома або під час вуличного руху відбувалося під впливом алкоголю на свідомість людини [38].

Протиалкогольний рух породив дуже важливий і вкрай необхідний на той час заклад – витверезник. Вперше на території Союзу витверезник було відкрито у березні 1929 р. у Москві [39]. Коли про це дізналися харків'яни, серед громадськості виникла ідея створення такого закладу у своєму місті. І небезпідставно, адже самі міліціонери вже не могли впоратися з розгулом алкоголізму. А вже 18 червня 1930 р. у Харкові відкрився перший в Україні витверезник [40]. За червень–липень 1930 р. витверезник прийняв 1026 осіб (тобто в середньому близько 17 за добу), у серпні – 512, вересні – 600, жовтні – 716, у листопаді було доставлено 914 осіб, а в грудні – 736 [41].

Проте, на жаль, державна політика щодо осіб, які займалися самогоноварінням, не була послідовною. До середини 1920-х років діяльність міліції з виявлення фактів шинкарства й вилучення самогону мала «кампанійський характер». Дільничні здебільшого добре знали місця виробництва та збуту самогону на своїх

територіях, але, отримавши хабара, запліщували очі на подібні правопорушення і починали діяти лише тоді, коли наставав час губернських рейдів проти самогоноваріння [42, с. 44]. Саме під час губернських чи окружних перевірок досягались ті показники, про які йшлося вище.

У 1926–1928 рр. зі столиці та окружних центрів на місця регулярно надходили інструкції щодо інтенсифікації заходів для припинення виробництва та продажу самогону. Від дільничних інспекторів, сільських виконавців вимагалися щотижневі звіти про дії на виконання тих інструкцій [43]. Чітке регулювання торгівлі спиртними напоями, обмеження їх продажу значно полегшувало протидію міліції таємному винокурінню. Випадки виготовлення фальсифікованої горілки, пияцтва і самогоноваріння поступово скорочувались.

Проте стабільно висока кількість справ, що порушувалися за фактами самогоноваріння протягом досліджуваного періоду, переконує, що проблема залишалася. Очевидно, що і наприкінці 1920-х років боротьба із самогоноварінням залишалась одним з головних напрямів діяльності міліції. Все ж у результаті боротьби міліції проти пияцтва, а також посилення антиалкогольної пропаганди, виховної роботи серед населення, розширення продажу якісної горілки та пива через державну мережу випадків самогоноваріння в Україні стало менше.

Список використаних джерел

1. Алтуєв В. М. До питання про організаційне зміцнення, кадрове забезпечення та діяльність волинської губернської міліції у період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.) / В. М. Алтуєв // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 225–243.
2. Іщенко І. В. Розвиток алкогольної ситуації в Україні на тлі НЕПу (1921–1928 рр.): протиріччя та реалії / І. В. Іщенко // Грані. – 2000. – № 2 (10). – С. 57–64.
3. Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929) / О. К. Міхеєва. – Донецьк : Схід. видав. дім, 2004. – 248 с.
4. Чернуха О. В. Боротьба міліції з розповсюдженням самогоноваріння на Харківщині в роки непу / О. В. Чернуха // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». – 2014. – № 1138. – Вип. 19. – С. 73–76.
5. Олійник М. П. Самогоноваріння та боротьба з ним на Поділлі в роки непу / М. П. Олійник // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. XXXV. – С. 119–122.
6. Камалова Г. Т. Борьба советской милиции с нарушениями общественного порядка в годы новой экономической политики / Г. Т. Камалова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. – 2007. – № 18 (90). – С. 10–14.
7. Про продаж виноградних вин : постанова РНК УСРР від 30 груд. 1921 р. // Збірник узаконень та розпоряджень УСРР (ЗУ УСРР). – 1921. – № 26. – Ст. 786.
8. Про акциз з коньяку та горілчаних виробів : постанова ВУЦВК від 3 січ. 1923 р. // Вісті ВУЦВК. – 1923. – 5 січ.
9. Про дозвіл вироблювати і провадити продаж населенню вин, що містять в собі алкоголю до 20 градусів : постанова РНК УСРР від 9 берез. 1923 р. // ЗУ УСРР. – 1923. – № 9. – Ст. 148.

10. Алтуєв В. М. З історії діяльності Катеринославської губернської міліції з ліквідації кримінальної злочинності в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.) / В. М. Алтуєв // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 2 (21). – С. 90–99.
11. Милиця, перевіряй! // Звезда. – 1923. – 28 нояб.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 6, оп. 2, спр. 346, арк. 6.
13. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 1, спр. 21, арк. 150.
14. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. : наук. вид. / [авт. кол.: М. Г. Вербеньський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін.] ; за заг. ред. А. Б. Авакова ; ДНДІ МВС України. – Т. 3. Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). – Київ, 2015. – 940 с.
15. Іщенко І. В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Іщенко Ігор Васильович. – Дніпропетровськ, 2003. – 16 с.
16. Каган Э. М. В защиту страховой рабочей медицины / Э. М. Каган. – Харьков : [б.и.], 1920. – 64 с.
17. Закаменна О. Не треба соромитися / О. Закаменна // За тверезість. – 1929. – № 18. – С. 7–8.
18. Чорний О. «Холодна» на пл. Рози Люксембург / О. Чорний // Лицем до виробництва. – 1930. – № 23. – С. 24.
19. Галін В. Алкоголь – ворог трудящих / В. Галін. – Харків : [б.в.], 1931. – 32 с.
20. Несмелов Ф. Разумные сбережения вместо безрассудных трат на самогон // Ф. Несмелов // За тверезість. – 1928. – № 4. – С. 2.
21. Історія міліції Полтавщини: матеріали, документи / авт.-упоряд. Ю. В. Погода, О. Б. Цветов. – Полтава : ТОВ «Фірма «Барз» Інк., 2004. – 500 с.
22. Державний архів Харківської області (Держархів Харківської обл.), ф. Р. 563, оп. 1, спр. 305-а, арк. 51.
23. Состояние губернии и работа Харьковского губернского исполкома за 9 месяцев 1923–1924 гг. – Харьков : Харьков. губисполком, 1924. – 594 с.
24. Борьба с преступностью в Украинской ССР : сб. док. Т. 1. 1917–1925 гг. – Киев : ВШ МООН УССР, 1966. – 831 с.
25. Дейчман Э. Алкоголизм и борьба с ним / Э. Дейчман. – М. ; Л. : Полипросвет, 1931. – 102 с.
26. Держархів Харківської обл., ф. Р. 563, оп. 1, спр. 167, арк. 97.
27. Держархів Харківської обл., ф. Р. 563, оп. 2, спр. 15, арк. 163.
28. Е.Г. Лишение свободы, имущества и детей / Е.Г. // Пролетарий (Харьков). – 1923. – 6 сент.
29. Иванов В. Милиця в борьбе с самогонварением / В. Иванов // Красный страж : сб. ст., материалов и рассказов о жизни и деятельности милиции и розыска УССР / под ред. Н. А. Скрыпника. – [Харьков] : Госиздат Украины, 1926. – С. 52–55.
30. О мерах по ликвидации самогонварения : приказ начальника милиции и розыска УССР И. К. Якимовича // Сборник узаконений УССР. – 1924. – № 26. – С. 1–2.
31. Зайцев Б. Харьковская городская милиция в 1920-х гг. / Б. Зайцев // Universitates. – 2008. – № 4. – С. 29–41.
32. Держархів Харківської обл., ф. Р. 564, оп. 4, спр. 42.
33. Увага! // За тверезість. – 1929. – № 14. – С. 1.
34. Лучін О. М. Алкоголь і побут / О. М. Лучін. – Харків : [б.в.], 1930. – 69 с.
35. Про заходи до обмеження торгівлі спиртовими напоями : постанова Ради Народних Комісарів УСРР // За тверезість. – 1929. – № 14. – С. 6.
36. Полінський Б. Геть п'яне свято – великдень! / Б. Полінський // За тверезість. – 1930. – № 7. – С. 12.
37. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 6, спр. 526, арк. 14–15.
38. Вікторов В. Смерть на вулиці / В. Вікторов // За тверезість. – 1928. – № 4. – С. 8.
39. Витверезник у Харкові // За тверезість. – 1930. – № 3. – С. 7.
40. Бродський. Перший на Україні витверезник (у Харкові) / Бродський // За тверезість. – 1930. – № 17–18. – С. 24.
41. Неймер Л. Витверезник / Л. Неймер // За тверезість. – 1931. – № 1. – С. 8–9.
42. Історія органів внутрішніх справ : навч. матеріали до спецкурсу. Ч. II. XX століття / за ред. Л. Зайцева. – Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. – 154 с.
43. Держархів Харківської обл., ф. Р. 563, оп. 1, спр. 335, арк. 39–42.

Надійшла до редколегії 12.05.2015

ГОЛОВКО А. Н., ГРЕЧЕНКО В. А. БОРЬБА МИЛИЦИИ С САМОГОНОВАРЕНИЕМ В УССР В ГОДЫ НЭПА (1921–1929 ГГ.)

Рассмотрены основные аспекты борьбы милиции с самогонованием и пьянством в Украинской ССР в период новой экономической политики, проанализированы причины этого явления, его уровень, формы и методы борьбы с ним и их эффективность.

Ключевые слова: милиция, самогонование, пьянство, новая экономическая политика, преступность.

GOLOVKO O. M., GRECHENKO V. A. FIGHT OF MILITIA AGAINST HOCH MAKING IN UKRAINIAN SSR DURING THE PERIOD OF A NEW ECONOMIC POLICY (1921–1929)

The article analyzes interrelation between social and economic conditions and distilling of samogon (hooch, home-made vodka) in Ukrainian SSR in 1920s, perception of this phenomenon by the Soviet authorities, officials, militia. The illegal making and sale of alcoholic beverages, drunkenness had direct influence on a criminogenic situation in a republic. Large enough percent of hooligan actions, robberies were accomplished by persons that were in the state of alcoholic intoxication. Other negative consequence of distribution of distilling of samogon was that bread, potato, beets, sugar, was spent in his process, products that did not have to the population. In addition, through the illegal sale of the home-distilled vodka, handsome money sums did not get in the state budget. Administrative, judicial and organizational methods used by militia aimed to eliminate hooch making, as well as the results of such methods are also presented in the article.

Keywords: militia, hooch making, drunkenness, new economic policy, criminality.
